

Illyés Mária

ILLYÉS GYULA „ÍTÉLET ELŐTT” CÍMŰ KIADATLAN REGÉNYE ELÉ

Előszó helyett

Amikor tíz éve – egy kölcsönszerződés keretében – a Magyar Tudományos Akadémiának átadtam apám hagyatékának nagy részét, abban a reményben, hogy a tudományos feldolgozását, a kutatását és egy bibliográfia létrejöttét segíthetem ezzel, visszatartottam a még kiadatlan kéziratokat, mert azokat is – az előző anyaghoz hasonlóan – szándékom volt áttekinteni és listába tenni. Az évek során az általam őrzött kiadatlan levelek és versek után a prózakéziratokat néztem át. Így került elő több mint harmincfüzetnyi összefüggő szöveg is és még jó néhány füzet és lap jegyzetekkel, vázlatokkal, följegyzésekkel, töredékekkel, amelyek témájuk szerint mind ugyanahhoz a tervezett nagyobb regényhez tartoznak.

A regény összefüggő szövege huszonkilenc számozott és több számozatlan, kézírással írt füzetben maradt fenn. Az első tíz füzetnek van gépiratos változata is, de a gépelt szöveg sok helyütt eltér a füzetekben olvasható kézírástól: helyenként jelentős mondat- és kifejezésbeli, sőt szerkezetbeli változtatások történtek, egész bekezdések és részek átcsoportosítása. Ez arra vall, hogy a kézírással írt első tíz füzet alapján készülhetett egy korábbi gépirat, amelyet apám átnézett és átjavított, mielőtt újra legépeltette. De lehet az is, hogy volt egy kézírással írt továbbfejlesztése az említett tíz füzet szövegének, és azt gépelte le anyám. Ez a közbülső szöveg – sem a gépiratos, sem a kézírásos – azonban nincs meg.

A meglévő gépirat indigós másolat, tehát logikus, hogy volt ennek a másodpéldáynak egy első példánya is; ez sincs meg. Nem találok a kézírásban maradt többi füzetnek a gépiratát sem, talán nem is létezett.

A megtalált gépirat – ezen apám további változtatásokat tett: jelentéktelen, saját kezű ceruzás javításokat – a mi régi írógépünkön készült; feltevésem szerint anyám munkája.

Mindebből valószínű, hogy azon a szövegen, amely most olvasható – a gépiratban és a kézírásban fennmaradton egyaránt –, apám még sokat javított volna. A gépiratos szöveg sokkal kidolgozottabb, mint a kézírásos, „készebb” annál, bár nem mindig jobb.

A tervezett regény első két része (I–II.) készült el ebben az első megfogalmazásban. Apámnak szándéka volt folytatni, ezt jelzi, hogy a cselekmény a II. rész végén csak fölfüggesztve van, lezárva nincs, és az is, hogy a jegyzetek közt maradt egy kéziratlap, amelyen a III. szám alatt a következő szöveg olvasható:

„Ne terheljük túl az olvasót a részletekkel.

Folyt le némi víz abban a türelmetlen patakban, amely a kövek között ugrándozva lerohant csattogva és fröcskölve, szinte fogadkozva, mintha valami verekedésből nem akart volna kimaradni.

De a templom keresztje most is olyan friss-üdén csillogott, mintha aznap reggel fényesítették volna.

Igaz, körülötte a sudár leányjegenyék alaposan megnyúltak. Meg is vastagodtak.

Körülötte a tér is ugyanaz. Legalábbis magasból nézve. Feltűnő rajta tán csak az, hogy túlságosan néptelen. Ahhoz képest, hogy vasárnap van s semmi lámpavilág, éppen csak alkonyodik. Tökéletesen néptelen és élettelen.

Itt a magyarázat rá, itt jó.

Hortyogva és dübörögve, teste hatalmas tömegéből elefántormány-forma végtagot nyújtva me-reven maga elé.

Ver a zápor.

Az utcaszűkületről egy óriási tank döccen előre a gépjárművek ijesztő gölemmozgásával.

Emelkedőnek halad, egy kicsit lassít; csövét – miután mintegy szétszimatolt vele – lövésre irányítja.

Ebben a pillanatban a templom tornya lezuhan a szűk utcán tankakadálynak. Sokkal kisebb robbanással, mint várni lehetett. A világtalan kirakattól azért kicsörömpöl az üveg.

Felszáll valami por a zuhogó esőben is.

A tank lerázza magáról a törmeléket. Csövét kényelmesen a halomra fekteti, s úgy tüzel bele vízszintesen Kurucz János fűszer- és gyarmatáru-kereskedésébe. A homlokon talált ház arca bukik.”

A füzetek közönséges iskolásfüzetek („Csak iskolai célra használható” felirattal), olyanok, amelyeneket 1948–1949 után lehetett Magyarországon vásárolni.

Az, hogy a regény elkezdésének ideje a negyvenes évek vége, azért is valószínű, mert akkortól fogva apám vidéken keresett nyugalmat, először egy somogyi pusztán, majd Rácegresen, később pedig, 1950-től, Tihanyban. Akkori prózai írásainak egy része (ÖT ÉV TÁVLATÁBÓL, MOZGÓ VILÁG) azt jelzi, hogy megpróbált volna, vagyis legalább a jó szándék megvolt benne, hogy a mindenfelől őt érő sürgetéseknek és várakozásoknak eleget tegyen, és megírja a magyar vidék, egy dunántúli község életében végbement változásokat a harmincas évektől az ötvenes évekig. Feltehető, hogy azért is utazott el távoli dunántúli pusztákra, hogy jobban föl tudja idézni gyermekkorának környezetét. Ma már nem kell magyarázni, hogy Illyés Gyula, akit prózájában nem a fikció foglalkoztatott elsősorban, hanem a kitalált történetekben is a világ minél pontosabb megmutatása, miért nem fejezte be akkor egyik ilyen elkezdett művét sem.

De később miért nem vette elő? Az az érzésem, hogy a III. rész 1956 után is éppoly megírhatatlan maradt. A témát azonban teljesen nem felejthette el, jól mutatja ezt az élete végén megírt HOMOKZSÁK. Az idős – már az elmúlással szembekerülni kényszerülő – asszony adakozási, osztogatási kedve, s az, hogy mennyire alapjaiban forgatja föl ezzel környezetének életét – ez a hetvenes évek végén másfajta időszerűséget nyert.

Írói módszerét jellemzi, hogy az említett, huszonkilenc számozott füzet mellett van még néhány hasonló számozás nélkül, de a regény összefüggő szövegének oldalszámozásához kapcsolódó, valamint más füzetek a tervezett regényhez készített jegyzetekkel, a szereplők nevével, jellemükre utaló följegyzésekkel. Menyőd község térképét is megrajzolta apám, a felsorolt lakók házainak helyét, a Csókás térképét is. Találtam egy újságkivágot 1934-ből a Kecskemét környéki parasztok táplálkozásra fordított pénzszegeiről, a számadatokat a regényben apám betű szerint idézi; mellette kijegyzetelve egy szaktanulmányban leírt tünetei az időskori érlemeszesedésnek és leépülésnek.

Mivel a regény befejezetlen, és mivel több változata van, bizonyos apró szerkesztési munkát el kellett végezni. A két változatot egyesítettem, olyan módon, hogy az első tíz füzet kézírásos szövege helyett a gépiratot vettem mérvadónak, mivel az volt a későbbi, apám látta és javította példány. A neveket is – néhány kivétellel – a gépiratos változatban szereplő nevek alapján egységesítettem.

Az elején apám fejezetekre tagolta a történetet, a 10. fejezet után nekem kellett ezt folytatnom.

Nem javítottam a helyesírást. A központozást és az ékezeteket a kiadást végző szerkesztőre hagytam.

Sokat foglalkoztatott az, hogy hol lehetnek azok a szövegváltozatok, amelyeket most nem találtam meg. Talán még a hagyaték föl nem dolgozott részében vannak, vagy kikerültek a házunkból, talán elvesztek?

Esetleg egyszer előkerülnek. Nem kisebb gondom az, hogy miért nem hagyott hátra, miért nem adott instrukciókat sem apám, sem anyám; és hogy vajon mit szólna Illyés Gyula, ha látná, hogy elfeledett rekeszek mélyéről félig kész kéziratait a nyilvánosság elé tárom? Mégis – úgy gondolom – meg kell mentenem ezt a regényt, amilyenhez hasonló „igazi” regényt Illyés Gyula mást nem írt, hiszen – megítélésem szerint – apám legjobb prózáirói korszakából való.

Mivel a regény középpontjában az időskor hozta jellem-, viselkedés-, elme-, erkölcs-változás áll, bonyodalmát ez mozgatja, egyértelmű volt számomra, hogy a címben az *Ítélet* a végítéletet jelenti, amikor a halállal szembenézve szembe kellene néznünk egész korábbi életünkkel. Jól gondolom-e? Ezt már minden olvasó maga tudja eldönteni.

Legvégül szeretném a köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik segítettek a kézirat nyilvánosságra hozatalában: a férjem és családom egyetértő bátorításukkal, Bod Katalin a feldolgozás, a gépelés és a kézirat javításában nyújtott segítségével és Réz Pál a tanácsaival és gondolataival.

Illyés Gyula*

ÍTÉLET ELŐTT (I)

I. rész

1

Menyőd – Tolna megye, simontornyai járás – a csodák földje volt. Menyődön, a lapon egyszerre csak füstölögni kezdtek az ürgelyukak: kigyulladt a föld! Öntözhatték; a lyukak a barna füst mellé fehér gőzt bocsátottak. A lángok mélyebben jártak, mint az ürgék. Amit sohasem lehetett látni, a bársonyfekete vakondokok a föld felszínén, a meleg hantokon futkároztak és nyiszogtak világtalanságukban.

Valóban így volt. A tüzet ugyan nem az okozta, hogy ott Menyőd alatt égett át a pokol hármass fala, s így ott fog először kicsapni az a világemésztő láng, amelynek érkezését az adventista öregasszonyok már esztendőik óta várták. A tüzet az idézte elő, hogy a szántógépből a paraszat egy szombat este ott a laponban is a barázdavégbe lökték ki, sőt – hogy bizonyosan elfojtsák – még földet is hánytak rá, nem gondolva arra: tőzeges az a föld!

* Illyés Gyula 1902. november 2-án, százöt évvel született.